

ситуацію наших обох народів і їхню залежність від імперського сусіда. У 1980 році перейшов на пенсію.

Людмила Грицик, проф. (Київ)

Плюралістична парадигма грузинської шевченкознавчої компаративістики

Становлення і розвиток грузинської шевченкознавчої компаративістики тісно пов'язані зі становленням порівняльного літературознавства як у Грузії, так і в Україні. Їй властиві ті ж риси, які визначали обличчя позитивістської фази порівняльного літературознавства, суть якої Е.Касперський окреслив так: «... літературна компаративістика не обмежується до рефлексії про порівняння... Її головною метою є пізнавальне осягнення своєї, чужої й загальної літературної дійсності ... пов'язаної багатьма стосунками з іншими царинами письменства й культури...» (1). Визначальними були контактено-генетичні зв'язки, а відтак репрезентовані форми, спричинені ними: запозичення, впливи, наслідування, рецепція, переклади, переспіви, тощо. Вони супроводжувалися накопиченням багатого фактичного / ілюстративного матеріалу, який осмислювався за допомогою відповідних підходів. «Сфера зацікавлень», як правило, була зумовлена контактами літератур, окремими постатями, творами: напр. родинними стосунками Ізяслава Мстиславовича, оздобленням Лаври, перекладами творів П.Могили, Д.Туптала, виконаними царями-поетами, дослідженнями М.Цертелева, подвижницьким життям Д.Гурамішвілі, руставелезнавчими інтересами, вирішенням проблеми «кавказького мосту» (2) чи шляхами «Повісті про Варлаама і Йоасафа»... або подорожами на зразок «Подорожі в Малоросію» П.Шалікова (3).

Багато фактів загубилося в часі, інші й досі не включені в поле вивчень, відтак цілком зрозумілою є думка Г.Леонідзе, що «конче потрібною справою [є] зібрати всі наявні матеріали грузинсько-українських зв'язків, ... розшукати публікації в періодичних виданнях минулих століть, статті й кореспонденції, які містять у собі важливі факти». (4) Це стосується діяльності

Е. Андрієвського й В. Туманішвілі, своєрідного грузинського осередку в Одесі, згаданого Й. Меунаґрією, О. Баканідзе, Д. Еріставі, взаємин О. Сараджишвілі й О. Навроцького, яких називають М. Павлюк та О. Баканідзе, а особливо – уважного вивчення «лінії життя» художника, слухача Петербурзької Академії мистецтв, колишнього кріпака поета – романтика О. Чавчавадзе, Шевченкового колеги по Академії Г. Майсурадзе – живописця, вчителя малювання Кутаїської гімназії, де тоді навчалися Н. Ніколадзе, А. Церетелі, якого з часом доля звела із Т. Шевченком. «Ці категорії – контакту чи його відсутності, близькості та відстані, спорідненості й різниці, відповідності й іншості, - спостерігає польський компаративіст Е. Касперський, - зрештою доповнюють одна одну» (1, 519). Так, як, скажімо, доповнювала знання про українське слово діяльність українських театральних труп М. Старицького, М. Кропивницького, О. Суходольського – О. Сулова, М. Садовського. (5). О. Баканідзе наводить такий приклад: коли 1893 року С. Хундадзе було перекладено з «Наталки-Полтавки» «Віють вітри, віють буйні», твір приписали Т. Шевченкові, що відомий поет Й. Грішавілі пояснював так: «інші народи вважають, що все найкраще в українській літературі належить Шевченкові». (6)

Друга половина XIX ст. внесла помітні зміни в грузинсько-українські порівняльні студії, пов'язані не лише з появою різних за характером емпіричних досліджень, а й пошуками тих чинників, які б «привідкривали спорідненість явищ», орієнтували на поліцентричні концепції національних літератур. (1, 518). Важливим при цьому було те, що в центрі грузинсько-українських порівняльних студій постали знакові постаті Т. Шевченка й А. Церетелі. Перша й остання зустріч поетів, яка відбулася у Петербурзі на квартирі професора російської історії М. Костомарова 1852 року, засвідчила інтерес не лише до відмінного/ іншого, але й спільних моментів історико-культурного розвитку обох народів. Це стосувалося і письменства, і жанрів усної народної творчості, проблем національної ідентичності, релігії, звичаєвого права. «Як багато спільного в цього народу з нашим! - зауважив він» (Т. Шевченко – Л. Г.), - цитує А. Церетелі українського поета. (7). Через різні канали – передовсім діяльність Петербурзького грузинського земляцтва до якого входило чимало

грузинських письменників, громадських діячів, київського, харківського, слухачів Київської духовної академії, серед яких були і всесвітньо відомий з часом «дачник» К.Кекелідзе, поет і перекладач Н.Ломоурі, публікації Шевченкових творів у Петербурзі, оточення, в якому перебував український поет, резонанс, викликаний «Кобзарем», постать Шевченка входила в поле грузинської суспільно-культурної думки, викликаючи ще за життя поета неабиякий інтерес до нього. «... Я вперше зрозумів з його слів, - згадує А.Церетелі, - як треба любити батьківщину й свій народ» (7, 153). Його, міркував О.Гончар, посилювали й «грізні ритми» Шевченкового «Кавказу» (8)

60-80 роки XIX ст.. привносять у грузинське письменство не лише нові українські матеріали (напр. виступи/ огляди у періодичних виданнях на кшталт «Іверії», «Дроеби» - Н.Ломоурі, Н.Ніколадзе, О.Сараджишвілі, І.Чавчавадзе. 1881 року на сторінках «Іверії» в перекладі Н.Ломоурі була надрукована Шевченкова «Наймичка». Основною темою, проблематикою, поетичним сприйняттям світу, вона була типологічно схожа до творів, які з'являлися в грузинській літературі (І.Чавчавадзе, А.Казбегі, В.Пшавела, Е.Ніношвілі)

Важливим чинником у відкритті/ пізнанні Т.Шевченка в Грузії була діяльність висланого за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства М.Гулака – постаті авторитетної і популярної в Закавказзі. Людини, що, як і О.Навроцький, знала й перекладала Ш.Руставелі, фольклор. Грузино-українські взаємини цього періоду визначили основні види порівняльних студій, які активно розвивалися на початку XX ст.

До такого висновку схиляється й грузинознавець О.Мушкудіані. Визначаючи серед найбільш поширених із них (безпосередніх і опосередкованих) до кінця XIX ст., автор звертає увагу й на інші (нові форми, властиві початкові XX ст.(3, 18), поява яких спричинена насамперед тим, що в поле зору грузинських науковців потрапляють твори Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, в діяльності і творчості яких грузинська література посідала особливе місце (напр., публікації «Зорі», «Ради») грузинська література в особистій бібліотеці І.Франка, переклади П.Грабовського, Б.Грінченка, ювілейний лист українських письменників до Іллі Чавчавадзе з нагоди його ювілею: серед

підписантів – М.Коцюбинський, В.Самійленко, Б.Грінченко і тут же – крилаті слова Шевченкового «Кавказу»: «Борітеся - поборете»)

Я далека від думки про те, що запропонована О.Мушкудіані періодизація грузинсько-українських взаємин (п'ять періодів) (3. 19) прийнятна, але висновки, погляд дослідника на роль перекладу українських творів як важливої форми літературних взаємин і матеріалу для компаративних студій (у тому числі й творів Шевченка) безперечні. «Освоєння творчого надбання Шевченка, - підсумовує автор, - стає одним із найголовніших завдань грузинських ... перекладів» (3.45). Думку про «захоплення [грузин – Л.Г.] ... пам'яттю Гомера України – Тараса Шевченка», підтверджує й А.Кримський, вони «з любов'ю говорили про його поезію», «не раз у розмовах зі мною висловлювали своє схилення ...» (9). Чим активніше / частіше апелюють до творів Т.Шевченка, тим очевидніші мотиви, які спричинюють інтерес до вивчення грузинських перекладів Шевченка. Тематична, ідейна домінанта Шевченкових творів, її опертя на народні традиції, національні мотиви були близькі й грузинським рецепіентам й органічно входили в грузинську літературу, спричинювали співвідносити типологічно схожі явища «Збагатити» грузинську літературу Шевченковими перекладами закликає Я.Гогобашвілі; Про своє захоплення генієм українського поета говорить О.Гарсенашвілі («Значення поезії Тараса Шевченка», «Поет України Тарас Шевченко»). Такі думки, безперечно, можна вважати не тільки «підґрунтям для інтенсивного перекладання» (21, 178), але й компаративного зіставного вивчення. Унікальним підтвердженням цього є матеріал, на який я натрапила в монографії О.Мушкудіані – знайомство грузин зі спадщиною Шевченка у списках (це ще один шлях до Шевченкового слова). У відділі рідкісних книг Державної бібліотеки Грузії ним було знайдено зошит зі 118 сторінок українського тексту. Цей рукопис був придбаний 1939 року у С.Мікеладзе. В зошит уклеєний твір «До Т.Шевченка» (Ксерокопія зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка). Очевидно, мова йде про «Свято Тараса на чужині» А.Кримського, яке автор включив до кавказького поетичного циклу. (10) Про непоодинокі спроби зіставляти /порівнювати (чи то в публіцистичних виступах, статтях, наукових дослідженнях)

творчість грузинських поетів, у першу чергу А.Церетелі й Т.Шевченка згадує і Г.Наморадзе, відомий перекладач із грузинської, який жив в Україні. Т.Шевченко стає символом української літератури, і звернення до «віщого духа поета» символізувало всю українську літературу. «Що всім нам було відомо про українську літературу зовсім недавно? – пише в есе «Українська феміда» патріарх грузинської літератури К.Гамсахурдіа. – Ми знали звіддала Шевченка і його поезію, і він, єдиний, уособлював для нас усю українську літературу» (11).

З різнорідного матеріалу, в якому живе Шевченкове слово, апеляції до Шевченка, у зв'язку із ситуацією в грузинській літературі початку ХХ ст., вимальовується нова парадигма зіставлення його творчості із творами інших грузинських авторів – типологічні студії, визначальними у яких є рівень тематичний, що передбачає зіставлення тем, ідей, образів тощо. До традиційного вивчення контактено-генетичних взаємин, де постать Шевченка залишається центральною упродовж другої половини ХІХ століття, долучаються методики порівняльного зіставлення. Чим це викликано і як це можна пояснити? «Якщо генетичні студії, - міркує М.Ільницький, - зосереджуються на історичному контексті генетичних та еволюційних ... даного явища, то зіставне... переносить предмет у сферу пізнавальних експериментів і, порівнюючи низку різнорідних явищ, саме творить свій зіставний контекст» (12). Розширення порівняльних контекстів («коли контекстом літературного явища, за М.Ільницьким, стає вся література») допускає прочитання/ вивчення Шевченка в широкому контексті української, грузинської та інших літератур, особливо літератур недержавних націй. Життя і творчість Т.Шевченка входить у грузинську літературу. На початку ХХ ст., вона є об'єктом цілої низки літературознавчих досліджень, які започаткували грузинське шевченкознавство (Я.Гогебашвілі, О.Гарсенашвілі, М.Насірадзе, Г.Наморадзе), і вводили творчість Т.Шевченка в національний літературний процес. Спадщина Т.Шевченка (найбільше поетична) уже на початку ХХ ст., репрезентувала в грузинській літературі зв'язки зовнішні (за Д.Дюришиним) не лише як матеріал, що розширює обрії знань про чуже/ інше, але й як «передумову для дослідження власне

літературної проблематики», яка, поєднуючись зі сферою внутрішньоконтактною, активізувала типологічну (13).

Тобто, завданням таких вивчень було не лише розкрити «функціональне значення фактів», а й особливості входження їх у літературний процес. Різні форми літературних взаємин потребували різних типологічних підходів, у тому числі й до вивчення явищ. Це стосувалося насамперед художнього перекладу, точніше різних принципів відображення першотвору, що засвідчували не лише можливості мови рецепієнта, а й рівні сприйняття оригіналу, (Останні передбачали появу Шевченкових творів, виконаних різними авторами, як, наприклад, п'ять перекладів «Кавказу» грузинською), сричиненість відбору текстів для перекладу, - потреби/ запиту літератури – рецепієнта. «...добір, - зауважував А.Царетелі на сторінках свого журналу, - має свої особливості і закони» (3.115)

Не перебільшуючи, ослід за О.Баканідзе О.Мушкудіані констатував, що перекладами творів Т.Шевченка «починається новий етап освоєння грузинсько-українських взаємин». Рівень його на початку ХХ ст. (приблизно до 60-х рр.) репрезентований працями Л.Асатіані, В.Імедадзе, Г.Надарешвілі). Якщо у студіях 50 – початку 60 рр. акцент О.Баканідзе зроблений в основному на прямих та опосередкованих контактах, геополітичних чинниках, що спричиняли інтерес до різних аспектів творчості, виявленні типологічно спільного в темах, образній системі (напр., образі Прометея), світогляді Шевченка і грузинських письменників, то компаративні студії кінця 60-х рр. і дотепер (маю на увазі останню монографію О.Баканідзе (14), розвідки Р.Хведелідзе, Н.Наскідашвілі, Г.Кванталіані, недавні публікації Р.Чілачави(15) засвідчують тяжіння до типологічної сфери, де пріоритетною є порівняльна поетика, комбінування, за М.Ільницьким, порівняльно-історичного та зіставно-типологічного підходів (рівні тематологічний, жанрово-стильовий, авторського ідіолекту тощо). До речі, першим таким дослідженням можна вважати «залікову» роботу слухача Харківського університету, по тому відомого грузинського перекладача Тараса Шевченка (48 творів) М.Кінцурашвілі (Ясамані). Вона була виконана під керівництвом

М.Сумцова і називалася так: «Шевченко, Кольцов, Нікітін (спільні мотиви)».¹⁴

Якщо на початку ХХ ст. у темі «Т.Шевченко і грузинська література» визначальним був інтерес до схожості суспільно-типологічних, за синхроністичною таблицею Д.Дюришина, (13.117-190), у середині ХХ ст. – літературно-типологічних, що більше акцентували на єдності проблематики і поетики, то в сучасних (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.) – акцент на психолого-типологічних подібностях, тому, що компаративісти пов'язують із «моделями духовної організації творчих індивідуальностей і особливостей творчого процесу» (13.128). (Напр., прочитання Шевченкового «Кобзаря», зокрема поезії «Думи мої, думи мої» в контексті творчості грузинських поетів-романтиків – Н.Бараташвілі, О.Чавчавадзе, поезій на історичні теми, лірико-романтичних балад), «багатовимірності нібито романтичної колізії» (І.Дзюба) (16), «Катерини» й подібних та відмінних моментів у творах О.Чавчавадзе, Н.Бараташвілі, Гр.Орбеліані, що, окрім усього, автор пояснює самотністю як грузинського, так і українського романтизму. Значну увагу в грузинському шевченкознавстві приділено порівняльному вивченню версифікаційних систем (17),(15), психологічним аспектам перекладання, функціональності перекладів із Шевченка (3, 105 – 162), особливостям рецепції Шевченкової поезії в різні періоди історико-літературного розвитку (напр., принципам відбору художніх творів для перекладу, відображенню індивідуальності автора оригіналу в перекладі). По тому, як напрацьовувався досвід художнього перекладу з української мови грузинською, вироблялися основні методи відтворення першотвору (як прозового, так і поетичного), змінювалися й підходи до оригіналу, освоєння його смислів: «освоєння смислів вихідного твору, - зауважує Н.Гарабовський, - інколи вимагає сприйняття значних смислових блоків, які перевершують рівень окремого поняття»

¹⁴ Переклади М.Кінцурашвілі із Шевченка детально проаналізовані О.Мушкудіані на основі публікацій та матеріалів фонду М.Кінцурашвілі в Літературному музеї Грузії. // Мушкудіані О. Українсько-грузинські літературно-культурні зв'язки 20-30-х років ХХ століття. – К., 1991. – С.87-118; Мушкудіані О. З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1986. – С.125 – 131.

(18). Двадцять існуючих перекладів «Заповіту» грузинською мовою – два останні – О.Мушкудіані й Р.Чілачави – дають можливість спостерегти, як змінюється розуміння цих смислових блоків, що зумовлює різночитання і по-різному розставлені акценти (напр., у М.Кінцурашвілі (Ясамані), який перекладав Шевченка з оригіналу і в процесі відображення його, як видно, часто послуговується методом, що його етнолог В.Янів називає «методом залученого спостереження» (19). Суть його чи не найточніше виклав М.Костомаров: «Історик повинен вивчати все те, що у світі людському ставить на розумну істоту печатку розпізнаваності, тобто, місце і час, народ і вік» (20.) М.Кінцурашвілі (Ясамані) якийсь час жив в Україні, перебував в оточенні українських письменників, спілкувався з О.Олесем і, як видно, готував підрядники для перекладів. Середовище також сприяло «входженню» перекладача у світ українського слова і, головне, найбільше позначилося на доборі Шевченкових творів для перекладу.

Таким чином, від 1877 року, коли з'явилися перші переклади з Шевченка («Наймички»), і до поч. ХХІ ст. грузинська шевченкознавча компаративістика виробила різні парадигми вивчення, рецепції його творчості: 1) найбільш поширеними, якими відбувався процес входження Шевченка у духовний простір Грузії, можна вважати епістолярну спадщину А.Церетелі, І.Чавчавадзе, М.Кінцурашвілі, К.Гамсахурдіа та ін., спогади, поширювані рукописні списки; 2) особисті прямі й опосередковані контакти (М.Драгоманов, М.Гулак, О.Навроцький, А.Кримський, Леся Українка, К.Кекелідзе та ін., Шевченко – Г.Майсурадзе, А.Церетелі та ін.); 3) значну роль у рецепції Шевченка в Грузії відіграли українські театральні трупи.

Форми, яких набували грузинсько-українські взаємини у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., – активізували художній переклад, його зовнішні, популяризаторські, і внутрішні функції. Р.Чілачава «першим поціновувачем яскравої особистості Шевченка» вважає Д.Кіпіані, який у листі до Грузії від 10 листопада 1860 року писав про свої враження від літературного вечора у Петербурзі: «Читали: Бенедиктов – чудово, наш Полонський... добре; Майков – чудово, Достоевський, Писемський – так собі, і Шевченко –

малоросійський поет і художник - пречудово» (21). Але початок популяризації Шевченкової поезії в Грузії пов'язує все ж із перекладом «Наймички», надрукованої в «Івері» у травні 1881 року (21.177).

Саме завдяки перекладам у грузинську літературу ХХ ст. входить тема Шевченка як тема України (твори М.Кінцурашвілі, К.Гамсахурдіа, Г.Леонідзе, С.Чиковані);

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. відзначені спробою ґрунтовного осмислення постаті Т.Шевченка в грузинському літературознавстві (О.Барамідзе, Л.Асатіані, Б.Жгенті, В.Імедадзе, Г.Надарейшвілі, О.Баканідзе, О.Мушкудіані);

В історико-літературних за характером дослідженнях посилюється компаративний аспект. Спостерігається при цьому поєднання генетико-контактних і типологічних підходів (О.Баканідзе, О.Мушкудіані, Р.Чілачава, Н.Наскідашвілі, Г.Кванталіані, Олександра Мушкудіані). Серед рівнів компаративного вивчення творів Шевченка визначається порівняльна поетика. Широким контекстуальним аналізом супроводжується тематичний рівень.

Це найбільше властиво студіям, наближеним до постколоніальних (О.Мушкудіані, Н.Наскідашвілі). Стимули були різні. Один із них Р.Чілачава пояснює так: «... «Кавказ» не лише про Кавказ, Шевченко висунув глобальне політичне звинувачення національній і соціальній політиці самодержавства, яке воно втілювало скрізь – і в Кавказьких горах, і в пустелях Середньої Азії, і на величезних просторах Сибіру та Далекого Сходу...» (21, 178). Окремі порівняльні дослідження відзначені спробами вийти на рівень літературних стилів (романтизм у творах Т.Шевченка і грузинських романтиків О.Чавчавадзе, Гр.Орбеліані, Н.Бараташвілі (О.Мушкудіані, Р.Чілачава), що, як зазначають дослідники, зокрема Д.Наливайко, М.Ільницький, є актуальними як в українській, так і світовій компаративістиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Касперський Е. Про теорію компаративістики. // Література. Теорія. Методологія. Пер. з пол.С.Яковенка. Упор. Д.Уліцької. – К., 2006. – 518 с.

2. Проблема «кавказского моста» в украинской компаративистике конца XIX – начала XX века. // «Еко сахілі» (груз., рос.), 1991. - №1. – С.87-98;
3. Мушкудіані О. З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст. – К., 1986. – С.39
4. Від упорядника // Райдужними мостами. Українсько-грузинські літературні зв'язки. – К., 1968. – С.5.
5. Баканідзе О. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини.(груз. мовою) – Тб.: «Ганатлеба», 1982. – С.130-186.
6. Баканідзе О. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. – К., 1984. – С.136
7. Церетелі А. Зустріч з Т.Г.Шевченком // Райдужними мостами. Упорядкування О.Новицького. – К., 1968. – С.153
8. Гончар Олесь. Шляхами дружби // там само. – С.6
9. Академик А.Крымский. Народ расправил свои крылья // «Сов. Украина», 1941. – 25 февраля
10. Кримський А. Белетристичні писання. Пальмове гілля. Екзотичні поезії. Частина I-II. – К., 1923. – С.62. Див також: Сарбей В. Академік А.Ю.Кримський і Грузія. // Райдужними мостами. – К., 1968. – С.241-255.
11. Гамсахурдіа К. Українська феміда. Переклад Р.Чілачави. – К., 2005. – С.75
12. Будний М., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. – К., 2008. – С.115-116
13. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М., 1979. – С.103
14. Баканідзе О. Тарас Шевченко. – Тбілісі, 1989 (груз. мовою). Див також: Баканідзе О. Українська література. У трьох томах. (груз. мовою) – Тб.: Тбіл. ун-т., 2004
15. Чілачава Р. Велика трійця (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка). Вступ, переклад Р.Чілачави. – К.: Етнос., 2005
16. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2008. – С.105

17. Мушкудіані О. Українсько-грузинські літературно-культурні зв'язки 20-30-х років ХХ століття. – К., 1991. – С.87-118.
18. Гарбовский Н. Теория перевода. – М., 2004. – С.8
19. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен., 1993. – С.8
20. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С.46.
21. Чілачава Р. Триптих про Шевченка. // Чілачава Р. Дві столиці. – К., 2002. – С.176.

Наталія Рокіцька, доц. (Тернопіль)

ББК 83.07+81.432.4-73

УДК 81' 255.4 = 112.2

Німецькомовна Шевченкіана

(від Обріста до Єнсена)

У статті проаналізовано питання реценції творчості Тараса Шевченка у німецькомовному середовищі. Особлива увага приділена інтерпретації «Кобзаря» у країнах Австрії та Німеччині від Обріста до Єнсена.

Ключові слова: реценція, взаємодія культур, творчість Тараса Шевченка, німецькомовне середовище.

In the article the problem of reception of Taras Shevchenko's creative work in the German-speaking environment is analysed. Special attention is paid to the interpretation of «Kobzar» in Austria and Germany from Obrist to Yensen.

Keywords: reception, interaction of cultures, Taras Shevchenko's creative work, German-speaking environment.

В статье проанализированы вопросы реценции творчества Тараса Шевченко в немецкоязычной среде. Особое внимание уделено интерпретации Кобзаря в странах Австрии и Германии от Обриста до Енсена.

Ключевые слова: реценция, взаимодействие культур, творчество Тараса Шевченко, немецкоязычная среда.